

LÁTÓSZÖG

SZENTMÁRTONI JÁNOS
*Ballada hétköznapi
díszletekkel*

Válogatott versek

Stádium Kiadó
Budapest, 2010

Papp Ágnes Klára

BEFEJEZHETETLEN VERS ÖNMAGUNK ÁLLÁSÁRÓL

„Van, aki titokban verset ír”

„Sokan [...] halálra rémülnek, ha kortárs versben a logikai bukfencek mellett helyet kap a szív hangja is. [...] Akár bevalljuk, akár tagadjuk, maradandó költészet e nélkül még nem jött létre a világ kezdete óta.” Így fogalmaz Szentmártoni János Ágh István költészete kapcsán egyik esszéjében,¹ de írhatta volna e sorokat akár saját költői krédójának mottójaképpen is. Persze már maga az esszé műfaja iránti vonzalom is sokat elárul: úgy beszélni másokról, mesterekről és pályatársakról, hogy közben – titkon – magunkat adjuk, olyan beszédmódot találni, amelyben a beszélő egyénisége legalább akkora súllyal van jelen, mint a beszéd tárgya. Így aztán kétszeresen is jellemző

1 SZENTMÁRTONI JÁNOS, *A valóságos látszat* = Uő., *Eleven csónak*, Magyar Napló, Budapest, 2004.

Szentmártonira ez az írás: a műfajválasztásában, a – nehéz és sok buktatót magában rejtő – személyesség tudatos felvállalásában, valamint a megállapításban, ami ennek a vállalkozásnak az indítékáról árulkodik – arról a meggyőződésről, hogy csak az átélt, csak a „szív hangja” lehet művészileg hiteles. „Még jó, hogy az egyik leghitelesebb költő szájából hangzik ez el, hiszen Agh ugyanúgy kerül a pátoszt, mint az iróniát.”² Nem véletlenül idéztem ez utóbbi mondatot: nemcsak a személyesség vonatkozásában jellemzőek ezek a sorok írójukra, hanem abban is, amit – hogy közelebb jussunk a költő világához, és egyik kedvelt hősének, Odüsszeusznak a történetét idézzük fel – elkerülő Szkülla- s Kharüdiszként ábrázol (a „logikai buk fencek” magába szippantó örvényét és a sokarcú szörnyet: a pátoszt és az iróniát). És ahogy ez lenni szokott, igaza is van, meg nem is, hiszen az irónia, a nyelvi játék nem feltétlenül, különösen a legjobbaknál (másokról pedig van-e értelme beszélni?) nem a hiteles beszéd cinikus elutasítása, az olvasó kijátszása, öncél, ötletelenség leplezése, hanem épp a hiteles hang meglehetőségének kétségbevonása, a nyelvnek való kiszolgáltatottság bevallása, az autentikus megszólalás lehetetlenségének őszinte beismerése és költői formanyelvvé változtatása. Annak az egyedül lehetségesnek vélt autentikus kijelentésnek a verssé alakítása, hogy a mai világban autentikusan megszólalni nem lehet. Épp ezért írom – minden kritikus felhang nélkül –, hogy igaza is van, meg nem is, mert ez a belátás egyben relativizál, szubjektivizál minden megállapítást: nem állíthatjuk, hogy egyik költői hitvallás igazabb lenne a másiknál. Ugyanakkor azért vázoltam fel ezt a hátteret Szentmártoni költői világa mögé, mert befogadóként részesei vagyunk egy irodalmi közegnek, és csak ehhez viszonyítva érzékelhetjük egy kortárs költő világát, aki ráadásul maga is vitatkozik ezzel a költészetfelfogással, aki tudatosan kapcsol vissza egy másfajta, a költészetet a vallomás tereként, a költészet nyelvét az őszinte kimondás nyelveként értelmező elképzeléshez. Egy olyan elképzeléshez, amelynek a tétjét az *Itt, a papíron* kötet kapcsán Kalász Márton így jellemezte: „Hogyan lehet az emberi világot, [...] világunkat [...] tisztán, eszköztelen poentírozottsággal, mindenféle poszt- vagy transzpoézis eszköztárát nélkülözve pontosan ábrázolni.”³

- 2 Az Ágh-idézet, amely a fenti gondolatmenetet előhívja: „Lírai szenvedély nélkül üres a vers”.
- 3 KALÁSZ Márton, *Szentmártoni János: Itt, a papíron*, Kortárs 2002/1.

Hogyan lehet? Hogyan próbálja meg Szentmártoni János megteremteni ezt a hiteles-személyes hangot? Ennek keresése – mint erről az egész életműből válogató *Ballada hétköznapi díszletekkel* tanúskodik – nála sem naiv-problémátlan líraiságban jelenik meg. De akkor hogyan? Nem állok egyedül azzal a megfigyeléssel, hogy nem a nyelvvel szemben táplált gyanakvás lesz a terepe ennek a keresésnek. Fodor Miklósnak az a benyomása, mintha a személyes történet fontosabb lenne a költő számára, mint a megformálás,⁴ Falusi Márton pedig arról ír, hogy „mintha a lehető legkevesebbet bízna a nyelvre”.⁵ De ehhez még hozzáfűzhetnénk azt a megfigyelést, hogy ritka a formai játék, kísérletezés, a bonyolult retorikai szerkezetet építő vers, az ihlető forrás inkább maga a kimondás vágya: „Hogy összeálljal végre te, / kinek végül is végzete, / miről írnia kényszerül, / mert megőrülne tétlenül” (*Egy másik ember élete*). Ennek a kételynek a tárgya nem maga a nyelv lesz, hanem a megszólaló: Szentmártoni számára nem úgy hangzik ez a kérdés, hogy „Kifejezhető-e egyáltalán az én?”, hanem így: „Ki ez az én, aki az őszinte kimondás lehetőségét kutatja? Hogyan lehetne nyelvilleg a legtökéletesebben megragadni?” A problémái éppen ezért nem annyira poétikai indíttatásúak lesznek, mint inkább lélektaniak: a személyesség, a vallomásosság köré kristályosodnak ki, különféle változatokban tematizálják ennek lehetőségeit. Nem véletlen, hogy a válogatott kötet nem az időrendet, a megjelent kötetek anyagát/címét követi, de nem is igazi ciklusokba rendeződik, hanem egy-egy, a fenti kérdéskörhöz kapcsolódó téma köré épülnek fejezetei: a költői indulás, útkeresés (*Micsoda indulás volt, micsoda kezdet*), a családi gyökerek, emlékek felidézése (*Ballada hétköznapi díszletekkel*), a hétköznapi szerepek (*A madár jós halála és újjászületése*) és végül a számvetés köré (*Forog egy angyal és betelve ég*). A *Befejezhetetlen vers önmagunk állásáról* című költeményben például – ami most számunkra címül is szolgál – a probléma gyökeréhez közelítve önmaga megragadhatatlanságát a szerepek, én-ek megsokszorozásával fejezi ki. Önmaga lezárhatatlanságát a vers „befejezhetetlensége” jeleníti meg, amit az ismétlésekre („Van, aki...”) építő anaforikus szerkezet éppúgy tükröz, mint az utolsó előtti sor végén a három pont, majd a lezáró (és tematikusan mégis nyitott) mondat: „Van, akit harminc év alatt észre se vettem.”

4 FODOR Miklós, *Szentmártoni János: A másik apa*, Kortárs 2007/1.

5 FALUSI Márton, *A dolgok egyetemes arca*, Hítel 2009/8.

„*van, aki máig bolyong, hajóról hajóra száll*”

Már a fenti vers reménytelen ismétléseiben jelen van az egész eddigi életmű egyik meghatározó motívuma: a bolyongás mint a kételkedés, a befejezhetetlen keresés metaforája. Ezért is lesz visszatérő figura Odüsszeusz az önmaga keresésének mítoszaként értelmezett történetből.⁶ „Azóta is baktatunk fölfelé az eposz lépcsősorán, / hogy a tetején megpihenve, találkozhassunk végre / önmagunkkal” – ez talán Szentmártoni legtöbbször idézett sora, *Odüsszeusz* című verséből. És nem véletlenül: ebben a versben nemcsak egy szerepet, egy költői magatartás jelképét alkotja meg, hanem egyben arra is reflektál, hogy mit jelent számára e figura, illetve hogy mit jelenthet az eposz és hőse a hétköznapokban rekedt mai ember életében. Az önmegismerés, a mítoszhoz „emelkedés” lehetősége vagy lehetetlensége a vers tétje: „Rendszerint ott ücsörög napokig a mítosz tövében, / egy hétköznapjaira lemeztelenített király. Csodátlan ember.” Erre az önreflexivitásra utal saját korábbi versének, az *Ogügé szigeténnek* mottóként való felhasználása is. Ezekben a korábbi Odüsszeusz-versekben azonban még kevésbé összetett a szerep, nem több az elvágyódás, az otthontalanság, a befejezhetetlen keresés szimbólumánál; „Létezésem: a megtett / út” – írja ez utóbbiban. Ugyanakkor épp ez a vers azt is jól mutatja, hogy a mai világban milyen nehéz felkapaszkodni az „eposz lépcsősorán”, s hogy az ezt belátó *Odüsszeusz* reflexív, de-poetizált hangja mennyivel hitelesebben cseng, mint a szerepet és a túlburjánhó képvilágot reflektálatlanul felhasználó korábbi mű, amelyben ezáltal a mitológiai hős szerepe óhatatlanul pózzá válik az ilyen sorokban: „Nem lettem volna hős, / ha nem sorsom ellen küzdök”. Ez a póz pedig túlstilizálttá, nehezen értelmezhetővé teszi a metaforikát: „Parnasszus tövében szerzett / vadkan-döfte sebem versek / lázrózsáival díszíti / szívem, arcom, kezem, álmom”. Azt, hogy pontosan a mítosz és a hétköznapok távolságának nyelvi, képalkotásbeli érzékeltetésén múlik, hiteles szerep vagy póz lesz-e Odüsszeusz, mutatja az *Ithaka* című vers, melyet akár az *Ogügé szigetén* párjának

6 De nem Odüsszeusz az egyetlen szerep, alak, amelyet Szentmártoni e költői attitűd köré formál. Marco Ferreri filmjének Dilingere, a modern világ számkivetettje, a hajléktalan Ripolus („Ő kívül bűzlik, én belül: / egy mítosz hajléktalanja” [*Találkozás*]) vagy akár a cirkuszi oroszlán („Mögötte palástként lobog *útszéles magánya*” [*És megint az oroszlánról*]) is ezt az örök keresést világítja meg más-más oldalról: az idegenség, otthontalanság, elvágyódás felől.

is tekinthetünk, annyira hasonló képsorok ismétlődnek benne: az égő Trója, az árbochoz kötözött Odüsszeusz, és ehhez kapcsolódva az emlékezés és a felejtés, az örök bolyongás motívumai. Mégis az, hogy ez az Odüsszeusz inkább a mítosz tövében ücsörgő alakra, a „hétköznapijaira lemeztelenített királyra” emlékeztet, és a képalkotást is ez az önlefokozó értelmezés határozza meg, hitelessé teszi a vallomást: „Ithaka nagyon messze már. / Emléke hol? Álma: poré. / Rongyos víztükrön átütő / viaszarc vagy Pénélopé. // Ne kérdezd többé, ki vagyok, / ki voltam én, honnan jöttem. / Szememben még lángol Trója, / fallá nőtt hullám körülöttem.”

„*van, aki kisgatyában füvet nyír, pénzt keres*”

Ugyan még csak egyetlen motívum nyomába eredtünk, máris kirajzolódhat előttünk ennek az akár szerepekben megszólaló, akár közvetlen hangot teremtő önvallomásként felfogott költészetnek a központi kérdése: a hétköznapi életnek és a költészet világának, a hétköznapi ének (én-eknek) és a költői szerepnek, a hétköznapi nyelvnek és a metaforikusnak az állandó disszonanciája, amely a keresés motívumában is megjelenik. E visszatérő kérdésnek azonban csak egyik megjelenési módja a szerepvers. Számos alkotás kimondott tétjévé a hétköznapiok élményének megragadása válik. Ennek kapcsán állapítja meg Erős Kinga, hogy „Szentmártoni János hitelességének záloga a megélt hétköznapiok monotóniája”.⁷ A tanulmány címe egy beszédes idézet: „*Most fölemelnek szent hétköznapiok*”. Ez tulajdonképpen épp ellenkező irányú mozgást jelez, mint az „eposz lépcsőin” való fölbaktatás: nem a szerephez, a mítoszhoz, a költészethez és az ezáltal képviselt nyelvhez való felemelkedés lehetőségét vagy lehetetlenségét, hanem a hétköznapi élmény hiányos, nem-költői tapasztalatainak a beemelését a költészetbe. Ahogy *A sivatag kupolája* antológiával indult egész nemzedék nevében írja a megjelenés tízéves évfordulóján: „mi hősök ké akartunk válni egy hősök nélküli korban” (*Szájhbősök voltunk?*). Ezeknek a verseknek az élményköre szinte megköveteli a visszafogottabb képeket, az élőbeszédhez közelítő versbeszédet. Néhányukban ugyan parabolisztikus képalkotással próbálkozik Szentmártoni, mint a *Dante madarában*, számomra

7 ERŐS Kinga, „*Most fölemelnek szent hétköznapiok*” = *Pályatükrök. Húsz portré fiatal alkotóról*, szerk. EKLER Andrea – ERŐS Kinga, Kortárs, Budapest, 2009.

azonban épp azok voltak a meggyőzőek, amelyek ezt is feladják, és a jelen időben megszólaló első személyű hang hitelességének, őszinteségének megteremtését tűzik ki célul. Egy olyan, a hétköznapi embert és a versben beszélőt a megtévesztésig közelítő hang megteremtését, akitől elfogadjuk, ha így szól: „szóval nem volt bennem semmi különös azon a délután” (25 évesen, amikor hazafelé mentem), vagy ha Kondor Péterrel „beszélgetve” a *Dunavarsányi levelek* ötödik darabjában ezt írja: „De verseink még eljöhettek értünk, / pont amikor a tűzhely előtt állunk, / fölbontott sörrrel a kezünkben / és a töltöttkáposzta-főzés művészetét / próbáljuk tökélyre emelni”. Ebben a hétköznapi, minden sallangtól mentes beszédben súlya lesz, ha a fenti mondat így zárul: „mintha csak egy végeérhetetlen párbeszédben, / mely létünkbe visszaigazol”. Mert pontosan a hétköznapi én és a versszubjektum közelsége teszi jelentéssé a véletlenszerűt, a mindennapit, a személyes élményt, amelynek minden pillanatában benne lehet a „visszaigazolás”, mint az eklogákat idéző hangon és versmértékben szóló *Vendégben* felidézett emlékekben: „mert nincs még szavam arra az estre, csak élmény, / mely nem tágit képzeletemből, felferi árát / minden percnél, megnémít, ahogy alkonyi ember / nézi teremtés bűvöletétől ittasan éjét / hajnali tájnak”. Mert ennek a hangnak nem jelenthet akadályt sem az intertextuális párbeszéd, mint azt sok vers mottójával, ajánlásával teszi, sem e beszélgetés nyílt felvállalása, mint a már idézett *Dunavarsányi levelek* sorozatban.

Ezért tudnak a hétköznapi szerepek termékenyek lenni, mindekelőtt az apa-szerep az e téren legemlékezetesebb Anna-versekben (mint a *Szerda?*, *A másik apa*, az *Anna, én és a világ* vagy a *Lesz majd egy helikopterem*), ezért tudnak mindennapi szituációk, tájak, helyek beszédessé válni: a nyárikonyha (az „Ulysses-kabin”), Iszkáz, az „ut-caporából lett csepelem, tétény, dunavarsány” (*Vendég*). Ezekben a versekben az élményadó helyzet, történet elbeszélése, a táj leírása válik meghatározóvá: látszólag háttérbe szorítja a beszélőt – akinek inkább mint „szereplőnek” vagy kommentáló elbeszélőnek lesz helye a versben –, és ezzel párhuzamosan háttérbe szorul a metaforika, epikussá válik a líra, érzékeltetve az élmény hétköznapiságát. Mind ezt azonban felülírja a hétköznapiakban, a véletlenszerűségben rejlő költőiség, ami már-már jelképpé teszi ezeket a pillanatokat. Ahogy az előbb idézett *Vendégben* írja: „bőréhez nőtt mind, hű holtjai, mint a csalánjel, / sánta kutyája, szerelmei, vándorlása is árkok / naptűzben rezgő útján, kocsmák italában... / vers lett mind, ahogy eltűnt”.

„Van, aki meghalt bennem”

Ezért aztán kétszeresen is kiemelt fontossága lesz az emlékezésnek ebben a költészetben: úgy is, mint a mindennapok versbeli megőrzésének, és úgy is – mélyebbre nyúlva –, mint a beszélőt megalkotó meghatározó élmények feldolgozásának; ezért lehet az emlék „Felbonthatatlan csomag / a gyerekkorból” (*Redl*). Ez utóbbi verseket nem annyira a megőrzés, a megörökítés igénye hívja életre, mint inkább a felidézés, a megfejtés vágya: „a gyerekkor ajtaján felejtett függöny” fellebbentése (*Az első ballada*). Jellemző módon visszatér bennük a fénykép mint szóra bírható, de értelmezésre váró kép, amely életetket, történeteket hív elő, mint az *Albumrészletek*ben, ahol a tragikusan elvesztett anya alakját rajzolják ki a megmaradt képek; ugyanakkor a fellelhetetlen, a bepótolhatatlan, a kideríthetetlen jelképe is lesz a fénykép hiánya (ahogy egy másik helyen az válik jelképpé, hogy a megőrzött fotón az anya eltakarja arcát: „ő lufit tart arca elé. / Miért? – gondolkodtam rajta évekig. / Mert nincs jelen: csak teste működik itt köztünk, / a lelke egész máshol fürdőzik / valami beazonosíthatatlan fénysugárban, / messze szállt rég” [*Dunavarsányi levelek 5.*]). Míg a lezáró szakaszban (amelynek címe: *Negatív*) épp ez a megismerhetetlenség, ez a távolság lesz a fényképek kiváltképpé emlékezés negatívja: „Mintha valaki radírral koptatná a nyomait előttem, / a záruló ajtók résén még megpillantanám, / mintha minden hajóról ő integetne, / ő tűnne el minden utcasarkon, / ő törölgetőné az induló busz ablakán a párát.” Ezek a versek nemcsak motívumként használják a (fény)képet, hanem a képalkotást is sokkal inkább mozgósítják, mintegy azt érzékeltetve, hogy ezek az énünk mélyrétegeiben rejlő élmények a racionalitás számára nem hozzáférhetőek, „némák” maradnak. Itt lesz visszatérő motívum a pótolhatatlan hiányérzetet számtalan változatban megjelenítő csend, üresség, vagy az emlékezést-felejtést, elmúlást-halált egyaránt asszociáló hó. De nemcsak a már meg nem kérdezhető halottaktól való búcsú a témája ezeknek a verseknek, hanem saját gyermekkori énjének felidézése is. Még hangsúlyosabbá válik a múltbeli és a jelenbeli távolsága: „Amikor elindulsz a gyerekkori fotón s apád lencséjébe visszanezel, / gyanútlanul, mosolyogva, tisztán, 25 évvel öregebb önmagadra” (*Himnusz örömeért*). Ez a felidézés, visszatekintés pedig – akárcsak az anyával, apával való kapcsolat, vagy a felnőtt hétköznapi szerepei és a költői alakmások ihlette versek – legfőbb kérdésébe, saját személyiségének

megfejtésébe illeszkedik bele. Ebből a szempontból érthetővé válik az is, hogy Szentmártoni miért nem rostálta át jobban korai verseit, amivel pedig jobb képet adhatott volna önmagáról az olvasónak: ebbe a személyiség-kereső, számvető gesztusba, amely egész költészetét jellemzi, jól illeszkedik a minden útkeresést, buktatót beillesztő szándék, az a felfogás, hogy a válogatott kötet nem más, mint „befejezhetetlen vers önmagunk állásáról”.

KARAFIÁTH ORSOLYA

Cigánykártya

Ulpius-Ház Kiadó
Budapest, 2009

Dobás Kata

„AZ UTCARÉSZLET SEJTETI A VÁROST”

Az irodalmi életben vannak megosztó jelenségek. Ugyanakkor rendkívül színes, harsány, nem ritkán visszatetszést keltő személyiségeket is képes elhordani a vállán, s úgy gondolom, ez így is van rendjén. Bármely korszakra visszatekintünk, léteztek olyan költők és írók, akiknek (magán)életéről – nyilván több okból kifolyólag – a kelletnél többet tudunk, s nem feltétlenül a konszolidált részleteiről. Pontosabban fogalmazva: sokat vélünk tudni egy, a közönség felé tálalt